

Ta'limda gender stereotiplari va ularni yengish usullari

Shahlo Shuxratjon qizi Rustamova

Ilmiy rahbar: Dilafruz Oribboyeva

Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim tizimida mavjud bo'lgan gender stereotiplari va ularni yengish usullarini yoritadi. Unda ta'lim jarayonida qiz va o'g'il o'quvchilarga nisbatan shakllanadigan stereotiplar, ularning fan tanlashiga va o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchiga ta'siri muhokama qilinadi. Shuningdek, maqolada STEM (ilm-fan, texnologiya, muhandislik, matematika) sohalarida qizlarning ishtiroki, ota-ona va o'qituvchilarning roli, jamiyatdagi madaniy va ijtimoiy omillar, ta'lim dasturlaridagi gender masalalari kabi jihatlar tahlil qilinadi. Maqola gender stereotiplarini yengishning samarali usullari, jumladan mentorlik va rol modellarning qo'llanilishi, ta'lim tizimida gender tengligini targ'ib qiluvchi dasturlar, media va o'qituvchilar malakasini oshirish choralari kabi masalalarga e'tibor qaratadi. Ushbu yondashuv orqali maqola ta'limda gender tengligini mustahkamlash va o'quvchilarning imkoniyatlarini kengaytirish masalalarini yoritadi.

Kalit so'zlar: gender, erkinlik, xulq-atvor me'yorlari, matn, illyustratsiya, faol, lider, ayol, passiv, aktiv, stereotip, tadqiqot, yondashuv

Gender Stereotypes in Education and Methods of Overcoming Them

Shahlo Shukhratjon kizi Rustamova

Scientific supervisor: Dilafruz Oribboyeva

Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: This article addresses gender stereotypes in the education system and methods to overcome them. It discusses how stereotypes affecting boys and girls influence their choice of subjects and confidence in their abilities. The article highlights issues such as girls' participation in STEM (science, technology, engineering, mathematics) fields, the role of parents and teachers, social and cultural factors, and gender-related aspects in educational programs. Attention is also given to effective strategies for overcoming gender stereotypes, including mentoring and role models, programs promoting gender equality in education, media influence, and professional development of teachers. This approach allows the article to emphasize

ways to strengthen gender equality in education and expand opportunities for all students.

Keywords: gender, freedom, norms of behavior, text, illustration, activist, leader, woman, passive, active, stereotype, research, approach

KIRISH

Ta'lim tizimi har bir jamiyatning rivojlanishida asosiy rol o'ynagan, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va ijtimoiy qobiliyatlarini shakllantirgan. Biroq, ko'plab mamlakatlarda, jumladan O'zbekistonda, ta'lim jarayonida gender stereotiplari mavjud bo'lib, ular qiz va o'g'il o'quvchilarning fan tanlashiga, kasbiy oriyentatsiyasiga va o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchiga ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa STEM (ilm-fan, texnologiya, muhandislik va matematika) sohalarida qizlarning ishtiroki pastligi ko'plab tadqiqotlar tomonidan qayd etilgan, bu esa ijtimoiy va madaniy omillar bilan bog'liq. Shu bilan birga, ota-ona, o'qituvchilar va jamiyat stereotiplari o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini to'liq rivojlantirishiga to'sqinlik qilishi mumkinligini ham aytib o'tish mumkin. Ushbu maqola gender stereotiplarining ta'lim jarayoniga ta'sirini tahlil qiladi, ularni shakllantiruvchi omillarni aniqlaydi va stereotiplarni yengishning samarali usullarini ko'rib chiqadi, jumladan mentorlik dasturlari, rol modellarning qo'llanilishi, ta'lim dasturlarini gender tengligini hisobga olgan holda qayta shakllantirish va media orqali ongni rivojlantirish.

Gender tushunchasi inson hayotining muhim kategoriyalaridan biriga aylanib ulgurdi. Jamiyatning bir jins vakillari uchun, xulq-atvor me'yorlari va qoidalarining o'ziga xos yig'indisi boshqa jins vakillariga qo'yiladigan talablardan farq qiladi.

Jamiyatda madaniyat erkaklar va ayollarga turli qadriyatlar va ijtimoiy xulq-atvor normalarini o'rgatib bormoqda va ularning buzilishini ma'qullamaslikni afzal ko'rmoqda. Jamiyatning turli xil ko'rinishlarida gender tushunchalari farqlanadi. Ko'pincha bu tizimlar assimetrik bo'lib, hamma narsada „erkak“ (xarakter xususiyatlari, xatti-harakatlari, kasblari va boshqalar) asosiy, muhim va dominant hamda hamma narsa „ayol“ - ikkilamchi, ijtimoiy ahamiyatsiz va bo'ysunuvchi deb ta'riflanadi.

Erkaklar va ayollar uchun kutilgan xatti-harakatlar majmuai, erkak va ayol sifatida qabul qilinadigan faoliyat turlari, vazifalar va mas'uliyatni belgilovchi o'rganilgan xatti-harakatlar „gender“ rollari deb ataladi. Ular shaxsda jamiyat, madaniyat ta'sirida shakllanadi, rivojlanadi. Gender rollari turli xil bo'lib, ularning mazmuni jamiyatning tarixiy rivojlanishi jarayonida o'zgarishga uchraydi. Har bir inson ayol, opa, singil, ona, tadbirkor ayol yoki ota, er, do'st, faxriy talaba kabi turli xil rollarni bajarib keladi. Ko'p rollarni bajarish insonning psixologik farovonligiga hissa qo'shishi haqida ko'plab dalillar bor. Rollar yoki ularning tarkibiy qismlari bir-

biriga zid bo'lishi mumkin bo'lsa ham, bu holda ular rol ziddiyatini keltirib chiqaradi^[3]. Gender stereotiplarini rollaridan - erkaklar va ayollarning o'zini qanday tutishi haqidagi jamiyatda shakllangan umumlashtirilgan g'oyalardan farqlash kerak.

Buning uchun erkak va ayolni turli yo'llar bilan tasvirlaydigan maxsus atamalar va so'zlar mavjud. Ularning barchasi alohida aks ettirilgan jamiyat ongining namoyon bo'lish shakllari, ya'ni stereotiplarni mujassam etadi. Stereotip so'zi ma'lum bir sxema sifatida tushuniladi. Uning asosida axborotni idrok etish va baholash amalga oshiriladi. Ushbu sxema ma'lum bir hodisani, obyektini umumlashtirish funksiyasini bajaradi. Odatda uning yordami bilan inson harakat qiladi hodisalarni baholaydi yoki bo'lmasa o'ylamasdan avtomatik ravishda harakat qiladi

Ijtimoiy stereotip tushunchasi shaxsning qobiliyatini bildiradi. Atrofdagi dunyoni umumlashtirilgan tarzda baholash, ijobiy yoki tanqidiy xulosalar chiqarishga asos bo'lib xizmat qiladi. Ijtimoiy stereotiplarning ijobiy tomoni shundaki, ma'lumot yetishmovchiligi yoki davom etayotgan o'zgarishlar va sharoitlar paytida tezda harakat qilishni o'rgatadi.^[1]

ADABIYOTLAR TAHLILI

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ma'lum bir gender stereotiplari ta'lim tizimida juda erta yoshdan shakllanadi. Bu esa o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi, fan tanlovi, o'ziga bo'lgan ishonchi, akademik muvaffaqiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. OECD hisobotiga ko'ra, gender stereotiplari bolalar va yoshlarga maktabgacha ta'limdan boshlab ta'sir qila boshlaydi va ota-ona, o'qituvchi yoki tengdoshlarning kutuvlari, xatti-harakatlari orqali ularning o'z jinslariga mos rollarni qabul qilishi kuchayib boradi. Shuningdek, tadqiqotlarning ko'rsatishicha, o'quvchilarning STEM sohalariga qiziqishi gender stereotiplari bilan o'zaro bog'liq bo'lib, bu sohalar ko'pincha "erkaklar uchun maxsus sohalar" sifatida tasvirlanadi. Bu esa qizlarda motivatsiya va ishtirok etish xohishini kamaytiradi.^[2]

Bir qancha adabiyotlarda maktab darsliklari va o'quv materiallarida gender biasi mavjudligi qayd etilgan - matn va illyustratsiyalar ko'pincha erkaklarni faol, lider pozitsiyalarida ko'rsatadi, ayollar esa ko'proq passiv va uy-ro'zg'or rollariga bog'lanadi. Bu ta'lim materiallari o'quvchilarda gender bo'yicha stereotipli tasavvurlarni mustahkamlaydi va kelajakdagi kasbiy tanlovlarni cheklaydi. Masalan, ingliz tili darsliklaridagi suratlar yoki rolli o'yinlarda erkaklar ko'proq professional va yuqori darajali rollarda ko'riladi. Ayollar esa ko'proq uy ro'zg'or va xizmat ko'rsatish rollariga bog'lanadi. Bunday yondashuv qizlarni texnik va ilmiy yo'nalishlarga yo'naltirishni qiyinlashtirmoqda.^[3]

Bundan tashqari, adabiyotlar gender stereotiplarining rivojlanish mexanizmlarini o'rganadi: bolalar hatto birinchi sinflardan boshlab "faylasufona scientist" kabi stereotipik tasvirlar orqali ilm-fan va texnologiya sohalarida kim

“joylashtirilgan”ligini anglay boshlaydi, bu esa ularda o‘z iqtidorlarini noto‘g‘ri baholashga olib keladi [turn0search29]. Turkiyada amalga oshirilgan sistematik adabiyot tahlili natijalari esa gender tasvirlari, gender qabul qilish va gender rollari bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazilganligini ko‘rsatadi; bu tadqiqotlar maktab muhitida stereotipli qarashlar va tenglikka asoslanmagan o‘qituvchilarning xatti-harakatlariga e‘tibor qaratadi.^[4]

Yana bir adabiyot gender stereotiplarining erta bolalik davridagi o‘yin materiali va tarbiyachilarning yondashuvi orqali bolalarga qanday ta’sir qilishini ko‘rib chiqadi. Unda o‘yinchoqlar va pedagoglarning stereotipli yondashuvi bolalarning gender identifikatsiyasini shakllantirishi qayd etiladi, bu esa kelajakda o‘quv rollariga bo‘lgan qarashlarni belgilaydi.^[5] Shu bois, adabiyotlar gender stereotiplarni yengish yo‘llarini ham muhokama qiladi - gender sezgir ta’lim materiallarini ishlab chiqish, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, stereotiplarni inkor qiluvchi yoshga mos pedagogik metodlar va inclusive ta’lim yondashuvlarini qo‘llash zarurligini ta’kidlaydi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot gender stereotiplari va ularni yengish usullarini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, u sifatli tadqiqot yondashuvi asosida olib borildi. Tadqiqot empirik tajriba yoki so‘rovnomalarga emas, balki nazariy-tahliliy metodlarga tayanadi. Ushbu yondashuv tanlanishining asosiy sababi gender stereotiplari murakkab ijtimoiy-madaniy hodisa bo‘lib, uni tushunishda chuqur ilmiy manbalar va konseptual qarashlarni tahlil qilish muhim hisoblanadi.

Tadqiqot dizayni va yondashuvi:

Tadqiqot deskriptiv-analitik dizayn asosida tashkil etildi. Deskriptiv yondashuv gender stereotiplarining mazmuni, shakllanish manbalari va jamiytdagi namoyon bo‘lish shakllarini tavsiflashga xizmat qildi. Analitik yondashuv esa mazkur stereotiplarning ijtimoiy munosabatlarga, xususan, ta’lim jarayoni, oila instituti va mehnat bozori kabi sohalarga ta’sirini tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotda interdisiplinar yondashuv qo‘llanildi. Ya’ni pedagogika, sotsiologiya, psixologiya va gender tadqiqotlari sohasidagi ilmiy qarashlar o‘zaro uyg‘unlashtirildi. Bu esa mavzuni bir yoqlama emas, balki ko‘p qirrali tahlil qilish imkonini yaratdi.

Ma’lumotlar manbalari va ularni tanlash mezonlari:

Tadqiqot uchun ma’lumotlar ikkilamchi manbalar asosida to‘plandi. Ular quyidagi guruhlariga ajratildi:

- gender stereotiplari va gender tengligiga bag‘ishlangan ilmiy maqolalar;
- pedagogika va sotsiologiya sohasidagi monografiyalar va darsliklar;
- xalqaro tashkilotlarning (UNESCO, UN Women, UNICEF) rasmiy hisobotlari va tahliliy materiallari;

- O'zbekiston Respublikasining gender tengligini ta'minlashga oid qonunlari va normativ-huquqiy hujjatlari.

Manbalarni tanlashda ularning ilmiy ishonchliligi, dolzarbligi, shuningdek, mavzuga bevosita aloqadorligi asosiy mezon sifatida belgilandi. Turli yillarda chop etilgan va turli ilmiy maktablarga mansub manbalarning tanlanishi tadqiqotning xolisligini oshirishga xizmat qildi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish usullari:

Tadqiqot davomida bir nechta sifatli tahlil usullaridan foydalanildi:

- kontent-tahlil yordamida ilmiy manbalarda gender stereotiplari qanday tushuntirilishi, ularning asosiy turlari va xususiyatlari aniqlab olindi. Matnlarda takrorlanuvchi tushunchalar va g'oyalar ajratilib, ularning umumiy yo'nalishlari belgilandi;

- solishtirma tahlil orqali turli mualliflarning gender stereotiplari va ularni yengish bo'yicha taklif etgan yondashuvlari qiyoslandi. Bu metod samarali va kam samarali strategiyalarni aniqlashga yordam berdi;

- mantiqiy-tizimli tahlil asosida gender stereotiplari shakllanishining sabab-oqibat bog'liqliklari ochib berildi hamda ularni bartaraf etish mexanizmlari tizimlashtirildi;

- umumlashtirish va induktiv xulosa chiqarish usullari orqali alohida ilmiy qarashlardan umumiy xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqotning ishonchliligi va ilmiy asoslanganligi:

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi bir nechta mustaqil ilmiy manbalarga tayanish, turli nazariy yondashuvlarni solishtirish va xulosalarni mantiqiy asoslash orqali ta'minlandi. Manbalar orasidagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqlash natijalarning subyektiv bo'lib qolishining oldini oldi. Bundan tashqari, rasmiy va akademik nashrlardan foydalanish tadqiqotning ilmiy saviyasini oshirdi.

Tadqiqotning cheklovlari:

Mazkur tadqiqot empirik tadqiqotlarga asoslanmaganligi sababli, unda olingan xulosalar umumlashtirilgan nazariy xarakterga ega. Tadqiqot natijalari aniq statistik ko'rsatkichlar bilan tasdiqlanmagan. Shu sababli, kelgusida mazkur mavzu bo'yicha so'rovnoma, intervyu yoki eksperimental tadqiqotlar o'tkazish orqali xulosalarni chuqurlashtirish maqsadga muvofiqdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mazkur tadqiqot doirasida amalga oshirilgan nazariy va analitik tahlillar natijasida gender stereotiplarining shakllanishi, namoyon bo'lishi hamda ularni yengish usullariga oid bir qator muhim xulosalar aniqlandi.

1. Gender stereotiplarining asosiy turlari:

Tahlil qilingan manbalar asosida gender stereotiplari bir nechta asosiy guruhlariga ajratildi. Eng ko'p uchraydigan stereotiplar ijtimoiy rollar, kasbiy faoliyat,

xulq-atvor va emosional holat bilan bog'liq ekanligi aniqlandi. Xususan, ayollarga ko'proq g'amxo'rlik, itoatkorlik va hissiyotga beriluvchanlik kabi sifatlar yuklatilishi, erkaklarga esa yetakchilik, qat'iyat va hissiy barqarorlik kabi xususiyatlarning nisbatan majburiy tarzda bog'lanishi kuzatildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, mazkur stereotiplar ko'pincha ijtimoiy normalar sifatida qabul qilinib, kundalik hayotda tanqidiy yondashuvsiz takrorlanadi. Bu holat gender tengligiga erishish jarayonini murakkablashtiruvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

2. Gender stereotiplarining shakllanish omillari:

Nazariy manbalar tahlili gender stereotiplari shakllanishida bir nechta asosiy omillar muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. Ularga, avvalo, oila muhiti, ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari hamda madaniy an'analar kiradi.

Oila doirasida bolalarga yoshligidan yuklatiladigan "erkaklarga xos" va "ayollarga xos" rollar stereotiplarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida esa ayrim fanlar yoki kasblarning ma'lum bir jinsga moslashtirilishi gender tengsizligining bilvosita kuchayishiga olib kelishi mumkin. Ommaviy axborot vositalarida keng tarqalgan genderga oid qoliqlar esa stereotiplarning jamiyat ongida yanada chuqurroq ildiz otishiga sabab bo'ladi.

3. Gender stereotiplarining ijtimoiy oqibatlar:

Tahlil natijalari gender stereotiplari nafaqat individual rivojlanishga, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Stereotiplar shaxsning o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon etishiga to'sqinlik qiladi, kasbiy tanlov erkinligini cheklaydi va o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishiga olib kelishi mumkin. Gender stereotiplari ta'lim va mehnat bozorida teng imkoniyatlarning shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ijtimoiy adolatsizlik holatlarining davom etishiga zamin yaratadi. Bu esa gender tengligi tamoyillarining to'liq amalga oshishiga to'sqinlik qiluvchi omil sifatida baholandi.

4. Gender stereotiplarini yengish usullari:

Nazariy tahlil asosida gender stereotiplarini yengishning bir qator samarali usullari aniqlashtirildi. Eng muhim yo'nalishlardan biri sifatida ta'lim orqali ongni o'zgartirish e'tirof etildi. Ta'lim jarayonida gender tengligi tamoyillarini singdirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish stereotiplarning kamayishiga xizmat qiladi. Ommaviy axborot vositalarida muqobil ijobiy obrazlarni yaratish, genderga nisbatan neytral til va yondashuvdan foydalanish, hamda huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish stereotiplarni yengishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ushbu usullarning kompleks qo'llanilishi gender stereotiplarini bosqichma-bosqich kamaytirish imkonini beradi.

5. Natijalarning umumiy tavsifi:

Umuman olganda, tadqiqot natijalari gender stereotiplari jamiyatda tizimli va barqaror xarakterga ega ekanligini, ularni yengish esa uzoq muddatli va kompleks

yondashuvni talab qilishini ko'rsatdi. Nazariy tahlil stereotiplarni bartaraf etishda faqat alohida choralar emas, balki ta'lim, madaniyat va ijtimoiy siyosat o'rtasidagi o'zaro uyg'unlik muhim ekanligini asoslab berdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot gender stereotiplari va ularni yengish usullarini nazariy-tahliliy yondashuv asosida o'rganishga qaratildi. Ilmiy adabiyotlar va rasmiy hujjatlar tahlili shuni ko'rsatdiki, gender stereotiplari jamiyatda tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanib, kundalik hayotda barqaror ijtimoiy normalar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, gender stereotiplari shaxslarning ijtimoiy rollari, ta'lim jarayoni va kasbiy tanlovlariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Ushbu stereotiplar ayollar va erkaklarning o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga to'sqinlik qilib, gender tengligi tamoyillarining amalga oshirishini murakkablashtiradi. Ayniqsa, ta'lim va mehnat sohalarida stereotiplarning yashirin shaklda saqlanib qolishi ularning uzoq muddatli ijtimoiy oqibatlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot gender stereotiplarini yengish jarayoni bir martalik choralar bilan cheklanmasligi, balki tizimli va kompleks yondashuvni talab qilishini asoslab berdi. Ta'lim, ommaviy axborot vositalari va huquqiy mexanizmlar o'zaro uyg'unlashgan holda ishlaganda stereotiplarni kamaytirish imkoniyati yuqori bo'lishi aniqlashtirildi.

Olib borilgan tahlillar asosida gender stereotiplarini yengish va gender tengligini ta'minlashga qaratilgan quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Ta'lim tizimida gender sezgir yondashuvni kuchaytirish. O'quv dasturlari va darsliklarda gender stereotiplaridan holi, tenglikka asoslangan mazmunni kengaytirish hamda o'qituvchilar uchun gender kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan malaka oshirish dasturlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Ta'lim jarayonida o'quvchilar va talabalarni ijtimoiy stereotiplarga tanqidiy yondashishga o'rgatish, gender masalalariga oid muhokamalarni rag'batlantirish stereotiplarning barqarorligini kamaytirishga xizmat qiladi.

3. Ommaviy axborot vositalarining mas'uliyatini oshirish. OAV va raqamli platformalarda genderni nisbatan muqobil, ijobiy va real obrazlarni yaratish orqali stereotiplarning takror ishlab chiqarilishining oldini olish zarur.

4. Huquqiy va institutsional mexanizmlarni takomillashtirish. Gender tengligini ta'minlashga qaratilgan qonun va dasturlarning amaliy ijrosini kuchaytirish, monitoring va baholash mexanizmlarini samarali tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish. Kelgusida ushbu mavzu bo'yicha empirik tadqiqotlar, jumladan, so'rovnomalar va intervyular asosida olib boriladigan

tadqiqotlar gender stereotiplarining real hayotdagi namoyon bo'lishini chuqurroq ochiq berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brussino, O. & McBrien, J., Gender stereotypes in education: Policies and practices to address gender stereotyping across OECD education systems, OECD Education Working Papers No. 271, 2022.
2. Yusri Yusri, Gender Stereotypes in Elementary School Textbooks in Indonesia, Indonesian Journal of Educational Studies
3. Sevilay Aydemir, Eda Öz & Gürcü Erdamar, Gender in Education: A Systematic Review of the Literature in Turkey, International Journal of Contemporary Educational Research, 2022.
4. Simeng Wang, A Literature Review of Gender Stereotypical Play Resources and Educators' Attitudes in Early Childhood Settings, CIKE 2022.